

ТРАНСТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ ЯК ЧИННИК ДИНАМІКИ БІОЛОГІЧНОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ

У статті йдеться про процес транстермінологізації – один з найменш вивчених аспектів розвитку семантики слова. За мету поставлено визначити роль транстермінологізації в біологічній терміносистемі української мови. У роботі проаналізовано підходи до тлумачення поняття «транстермінологізація», визначено її типи, з'ясовано особливості цього процесу на прикладі біологічної термінології. Транстермінологізація в системі української біологічної термінології – процес актуальний, що є чинником її системності й динамічності. У процесі транстермінологізації біологічна терміносистема може бути реципієнтом або донором. Дібраний матеріал дозволив виділити два типи транстермінологізації: функціональну та семантичну.

Ключові слова: терміносистема, транстермін, функціональна транстермінологізація, семантична транстермінологізація, ретермінологізація.

Вус М. І. Транстерминологизация как фактор динамики биологической терминосистемы. *В статье речь идет о процессе транстерминологизации – одном из наименее изученных аспектов развития семантики слова. Цель работы – определить роль транстерминологизации в биологической терминосистеме украинского языка. В работе проанализированы подходы к толкованию понятия «транстерминологизация», определены ее типы, выяснены особенности этого процесса на примере биологической терминологии. Транстерминологизация в системе украинской биологической терминологии – процесс актуальный, является фактором ее системности и динамичности. В процессе транстерминологизации биологическая терминосистема может быть реципиентом или донором. Собранный материал позволил выделить два типа транстерминологизации: функциональную и семантическую.*

Ключевые слова: терминосистема, транстермин, функциональная транстерминологизация, семантическая транстерминологизация, ретерминологизация.

Vus M. I. Transterminologization as a factor of biological terminological system dynamics. *Semantic changes of language units associated with the process terminologization, transterminologization and determinologization. The article focuses on the process of transterminologization, which is one of the least researched aspects of word semantics development. The development of the biological science last decades characterized by interdisciplinary interaction with other sciences. Integration of scientific knowledge influences on the terminology and lexical system of language in general. Therefore the article aims at determining the role of transterminologization in a biological terminological system of the Ukrainian language. The paper solved the following tasks: 1) analyses approaches to treating the notion of “transterminologization”, 2) determines types of transterminologization, 3) characteristics of this process on the basis of biological terminology. Terms created as a result of transterminologization called transterms. Transterminologization in the system of Ukrainian biological terminology is a topical process, which is the factor of its systemic and dynamic character. Biological terminological system in the process of transterminologization can be a recipient or a donor. A collected material allows us to single out two types of transterminologization: functional and semantic.*

Key words: terminological system, transterm, functional transterminologization, semantic transterminologization, reterminologization.

Поповнення словникового складу української мови є наслідком двох головних процесів: «процесу зростання», завдяки якому в мову входять нові слова, і «процесу змін», у результаті якого наявні одиниці зазнають

семантичних змін. Семантичні зміни мовних одиниць пов'язані з безперервними й актуальними для сьогодення процесами термінологізації, транстермінологізації й детермінологізації. Нині лексика різноманітних терміносистем займає настільки значні позиції в словниках високорозвинених мов, що правильне розуміння особливостей розвитку мови неможливе без докладного вивчення лексики фахових мов. Процес транстермінологізації – один з найменш вивчених аспектів розвитку семантики слова, що й зумовлює актуальність роботи. Результати дослідження допоможуть показати динаміку біологічної терміносистеми та її вплив на словниковий склад української мови.

«Дані лексикографічних джерел переконують у тому, що в останні роки активізувався перехід термінів з однієї терміносистеми в іншу в результаті посилення двох тенденцій: філіації наукових знань й інтеграції окремих дисциплін» [7: 135]. Ці тенденції є проявом двох закономірностей людського пізнання: відобразити єдність і цілісність світу, з одного боку, а з іншого – виявити закономірності специфічних його часткових структур в їх багатстві та різноманітності. Для науки характерне діалектичне поєднання процесів її диференціації та інтеграції. Тому вона розбудовується вглиб (створюючи нові теорії та розвиваючи відомі) і вшир (створюючи нові галузі знань у зонах «зіткнення» з іншими науками).

Розвиток біологічної галузі останніх десятиліть характеризується міждисциплінарною взаємодією з іншими науками: *медициною, фізикою, хімією, екологією, етикою, інформатикою, соціологією, кібернетикою* та ін. Інтергованість зусиль учених зумовила розвиток таких комплексних наук, як *біомедицина, біоекологія, біоетика, біоінформатика, біокібернетика, біохімія, біофізика, біосоціологія*. Кожну з цих наук доцільно розглядати як окремих напрямків біології, який здатен дати суттєвий поштовх розвитку новітніх технологій, науково-технічному прогресу в цілому.

Безсумнівно, інтеграція наукового знання позначається на термінологічному фонді й на лексичній системі мови загалом. Тому за мету статті ставимо визначення ролі транстермінологізації в біологічній терміносистемі української мови. Для досягнення мети потрібно розв'язати такі завдання: 1) проаналізувати підходи до тлумачення поняття «транстермінологізація»; 2) визначити типи транстермінологізації; 3) з'ясувати особливості цього процесу на прикладі біологічної термінологіки.

В українському мовознавстві міжсистемній взаємодії термінів присвятили праці І.В. Гошовська, А.В. Грицьків, Ю.А. Зацний, Н.Ф. Непийвода, Г.А. Сергеева, П.П. Чучка та ін.

Досліджуючи питання творення термінів різних галузей, науковці з'ясували, що для номінації наукового поняття використовують не лише одиниці загальномовного вжитку, але також готові терміни. Виокремлення в певній терміносистемі групи термінів, що виникли на основі зміни значень існуючих термінів інших терміносистем, зумовлює потребу відповідного найменування. Проте, опрацювавши наукову літературу, ми зіткнулися з проблемою відсутності єдиної уніфікованої назви цього явища.

Так, міграцію терміна з однієї терміносистеми в іншу називають *ретермінологізацією* (Г.В. Чорновол, О.М. Кринець, Н.А. Ляшук), *транстермінологізацією* (А.В. Грицьків, І.В. Гошовська), *вторинною термінологізацією* (Л.Л. Шевченко, Л.М. Томіленко), *трансспеціалізацією*, *перетермінологізацією* (А.Ю. Зацний) тощо. «У західній лінгвістиці ще більш нечітка ситуація з найменуванням цього процесу. Термін «міждисциплінарне запозичення» (*trans-discipline borrowing*) використовують для позначення цього явища. Більш поширеною є практика узагальнювати термінологізацію та транстермінологізацію в понятті «семантичне зрушення» (*semantic shift*) [2: 175]. Найбільш уживаними є терміни *транстермінологізація* й *ретермінологізація*. Спробуємо з'ясувати, який із них краще розкриває специфіку досліджуваного явища.

У Словнику іншомовних слів [10: 482] вказано, що латинський префікс *re* – це префікс, що означає зворотну або повторну дію. У зв'язку з цим ретермінологізацію можна розуміти як:

- виникнення терміна на основі термінологізації детермінологізованої лексеми (колишнього терміна): *Термінологія А* → *Загальноновживана мова* → *Термінологія Б* (Ю.А. Бельчиков);
- повернення терміна у «свою» терміносистему зі значенням, яке він отримав в іншій терміносистемі або загальноновживаній мові: *Термінологія А* → *Термінологія Б (Загальноновживана мова)* → *Термінологія А* (І.В. Гошовська, О.В. Суперанська, Н.В. Подольська, Н.В. Васильєва);
- повторну, кількаразову термінологізацію загальноновживаної одиниці в різних терміносистемах: *Загальноновживана мова* → *Терміносистема А* → *Терміносистема Б* (Т.В. Риженькова).

Неоднозначність у розумінні цього терміна призводить до неузгодженості в його описі. Порівняймо також інші терміни із цим префіксом: *реадаптація* – повторне пристосування будови й функцій організму до умов раніше звичного середовища (через тривалу відсутність у певному регіоні або умов середовища), що стало для нього новим; *реінфекція* – повторне зараження організму якою-небудь інфекцією; *реінвестиції* – повторне додаткове вкладання коштів, отриманих у формі доходів від попередніх інвестицій. Наявність префікса *re* – дозволяє виділити спільну для всіх термінів сему «повторюваність дії». На нашу думку, під час переходу терміна з однієї терміносистеми в іншу не відбувається ні повторення дії, ні зворотна дія, тому термін *ретермінологізація* зумовлює нечіткість у визначенні й розмитість поняття.

Компонент *транс-*, за Словником іншомовних слів [10:582], означає «крізь», «через», «за», «пере», «по той бік». У Словнику української мови в 11-ти томах [12, Т. 10: 229] семантичний діапазон цього префікса визначено так: перша частина складних слів, що означає: а) рух через якийсь простір, перетинання його, напр.: *трансарктичний, трансєвропейський, трансполярний, транссибірський* і т. ін.; б) проходження, розташування відповідно до того, що виражено в другій частині слова, напр.: *трансальпійський, трансураловий* і т. ін.; в) передачу або позначення за допомогою чогось,

напр.: *транслітерація*. Опираючись на це, можемо стверджувати, що префікс *транс-* містить вказівку на перехід, перенесення, переосмислення певного об'єкта, на чому і базується досліджуване явище. Порівняймо: *трансамінування* – перенесення аміногрупи від однієї амінокислоти в іншу, каталізовану трансаміназою; *транслітерація* – передача слів тексту, записаних однією графічною системою, засобами іншої графічної системи.

Тому надалі для позначення переходу термінів з однієї терміносистеми в іншу з різними семантичними й функціональними змінами використовуватимемо термін *транстермінологізація*, зважаючи на його точність і мотивованість. Важливо також зазначити, що в українському мовознавстві терміни, які виникли внаслідок транс термінологізації, називають *транстермінами*. Транстерміни належать до міжгалузевої термінології і є «ланкою» між окремими термінологічними шарами, чинником системності й динамічності в термінології. Їх потрібно відрізняти від загальнонаукових термінів або метатермінів, що функціонують в усіх сферах науки, адже «виникнення транстерміна є прямим вислідом розвитку міжсистемної полісемії на базі цільної семантики терміна – розшарування його значення в результаті диференціації понять або нашарування нових лексико-семантичних варіантів унаслідок часткового отождоження понять за подібністю/суміжністю» [3: 8]. натомість семантика метатерміна не має ознак переходу з однієї терміносистеми в іншу.

Виділяємо два типи транстермінологізації:

- **Функціональна транстермінологізація** – визначаємо як перехід терміна з однієї сфери в іншу без істотних змін у значенні. Один термін репрезентує різні сторони свого значення – біологічну та іншої терміносистеми, визначаючись у системі термінів різних наук. Як наголошують А.В. Крижанівська та Л.О. Симоненко, термінологічна система є системою знаків-термінів певної галузі знань. Причому одні терміносистеми мають певну віддаленість, наприклад, лінгвістична і математична, інші ж, навпаки, настільки близькі, що утворюють спільні «нашарування». Прикладом такої близькості можуть бути біологічна, медична, фармакологічна терміносистеми, які послуговуються багатьма спільними термінами [6:120]. Приміром, *елімінація* в біології – 1. Загибель (знищення) окремих особин, видів у процесі боротьби за існування; 2. Послідовна генетична зміна ознак унаслідок випадкової втрати алейлів за поширення популяцій, яка розпізнається як географічно ступінчаста зміна прояву гена, що іноді може спричинити утворення нових видів; *елімінація* у фармакокінетиці – виведення лікарського препарату з організму природним шляхом.

Слід зазначити, що для певної частини термінів досить важко введено визначити ступінь вірогідності переходу, оскільки існує можливість паралельного запозичення терміна двома терміносистемами з іншої мови. Наприклад, для біологічної терміносистеми характерна наявність великої кількості запозичених термінів, полісемічних із поняттями лінгвістичної царини: *асиміляція* 1. *біол.* Процес засвоєння та використання організмом необхідних для його розвитку речовин, що надходять до нього з навколишнього середовища; 2. *лінгв.* Взаємне пристосування звуків один до одного в

потоці мовлення; *ареал* 1. *біол.* Територія або акваторія поширення виду чи іншої систематичної групи рослин або тварин, а також угруповань організмів. 2. *лінгв.* Зона поширення мов, діалектів, а також окремих фонетичних, лексичних, граматичних явищ певної мови чи діалекту. Див. також *аббревіація, аглютинація, дивергенція, конвергенція, редуплікація, транскрипція* та ін. На думку дослідників, причиною цього є «чітка структурно-семантична передбачуваність інтернаціональних термінів, що задовольняє потреби дефініції, прозорість їхньої мотивації сприяє тому, що вони можуть дуже вдало “вписуватись” у найрізноманітніші термінологічні сфери» [15: 25-26]. Тому, запозичені терміни є більш рухливими у міжсистемному проникненні. І.М. Кочан з цього приводу зазначає, що «кожна мова має свій міжнародний фонд слів, без яких не може обійтись, оскільки замінити їх повністю національними відповідниками не вдається... Це здебільшого слова науково-технічної сфери, що мають статус термінів різних галузей знань» [5: 28].

- **Семантична транстермінологізація** полягає в переході терміна з однієї сфери в іншу, що супроводжується семантичним переосмисленням. Наприклад, термін *навігація* в терміносистемі мореплавства – це 1. Розділ науки про судноводіння, основні завдання якого – вибір найвигіднішого шляху, проведення ним судна тощо. 2. Період, у який судноплавство на різних морях і річках можливе; модифікується в біологічній терміносистемі з додаванням компонента *біо-*: *біонавігація* – здатність тварин вибирати напрям руху за сезонних міграцій та знаходження свого місця проживання, забезпечувана внутрішніми механізмами орієнтації в навколишньому просторі та інстинктом.

Перенесення відбулося на основі збереження семи «вибір шляху».

У цьому випадку біологічна терміносистема є реципієнтом, проте часто спостерігаємо випадки, коли біологія, як наука з тисячолітньою історією, стає донором для багатьох «молодих» галузей людської діяльності. Наприклад, біологічний термін *дарвінізм* – матеріалістичне вчення про історичний розвиток органічного світу, основоположником якого був Ч. Дарвін. Основними чинниками еволюції органічного світу, за вченням Ч. Дарвіна, є мінливість, спадковість і природний добір; знаходить попит у менеджменті – *організаційний дарвінізм* – концепція, відповідно до якої організація для виживання повинна пристосовуватися до змін зовнішнього середовища.

Причинами семантичного розвитку слів, як зазначає О.А. Стишов, є «логічні й психологічні чинники (особливості асоціативного мислення, своєрідність ментальності кожного етносу, вплив індивідуально-авторського світосприймання, мислення й мовотворчості на загальноновживану мову та ін.), а також фактори соціально-історичного характеру (зростання актуальності, суспільної вартості певних реалій і понять в окремі періоди розвитку соціуму й відповідне виявлення цієї актуалізації в тематичних групах лексики тощо» [13: 13].

Транстермінологізація в системі української біологічної термінології – процес актуальний, що є чинником її системності й динамічності. У процесі транстермінологізації біологічна терміносистема може бути реципієнтом або донором. Зібраний матеріал дозволив виділити два типи

транстермінологізації: функціональну та семантичну. Номінації, утворені у результаті цього процесу, є лексико-семантичними варіантами.

Перспективи роботи вбачаємо в поглибленому дослідженні семантичних змін, що відбуваються під час транстермінологізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Грицьків А. В.** Міжсистемна взаємодія як чинник термінотворення (на прикладі англomовних фінансових термінів) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови»/ А. В. Грицьків. – Львів, 2004. – 20 с. 2. **Гошовська І. В.** Транстермінологізація в термінологіях філософії та нафтогазової справи / І. Гошовська // Наукові записки. – Випуск 137. – Серія: Філологічні науки (мовознавство) – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2015. – С. 174–178. 3. **Житін Я. В.** Міжгалузєва термінологія як об'єкт лінгвістичного аналізу : стан і перспективи дослідження / Я. Житін // Вісник Харківського університету ім. В. Н. Каразіна. – 2008. – № 798. – С. 5–9. 4. **Зацний Ю. А.** Про деякі напрямки, чинники і механізми інноваційної семантичної деривації в англійській мові ХХ століття / Ю. А. Зацний // Нова філологія : зб. наук. праць. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2007. – С. 198–202. 5. **Кочан І. М.** Динаміка з'яви термінів із міжнародними компонентами в сучасній українській мові (слова з компонентом гідро-) / Ірина Кочан // Вісник Нац. Ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2015. – № 817. – С. 28–35. 6. **Крыжановская А. В.** Актуальные проблемы упорядочения научной терминологии / А. В. Крыжановская, Л. А. Симоненко. – К. : Наукова думка, 1987. – 163 с. 7. **Кузнецова І. В.** Вторинна номінація як один з способів утворення галузєвих термінологій / І. В. Кузнецова // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: «Філологія», Вип. 2 (4). – 2010 – С. 134–139. 8. **Непийвода Н. Ф.** Внутрішні смислові можливості термінів / Н. Непийвода // Культура мови. – К., 1983. – Вип. 25. – С. 9 – 12. 9. **Сергеева Г. А.** Мовні аспекти взаємодії терміносистем права та економіки / Г. А. Сергеева // Незгасимий Словосвіт: Збірник наукових праць на пошану професора Володимира Семеновича Калашника. – Х. : Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2011. – С. 103–112. 10. **Словник** іншомовних слів: близько 10000 слів / уклад. С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. – К. : Наукова думка, 2000. – 680 с. 11. **Словник** української біологічної термінології / [ред. Д. М. Гродзинський, Л. О. Симоненко]. – К. : КММ, 2012. – 744 с. 12. **Словник української мови:** В 11-ти т. – К., 1970 – 1980. – Т. 1 – 11. 13. **Стишов О. А.** Особливості розвитку лексичного складу української мови кінця ХХ ст. / О. А. Стишов // Мовознавство. – 1999. – № 1. – С. 7-21. 14. **Чучка П. П.** Від анатомії до географії / П. П. Чучка // Культура слова. – 1986. – Вип. 30. – С. 66–68. 15. **Шапран Д. П.** Сучасна українська термінологія маркетингу: семантика та прагматика: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Д. П. Шапран; Дніпропетровський нац. ун-т. – Дніпропетровськ, 2004. – 20 с.

Vus Mariya Ivanivna – аспірант, Львівський національний університет ім. І. Франка, вул. Університетська 1, м. Львів, 79000, Україна.

Тел. +38 0988065842
E-mail: Mari4kavus@ukr.net
<http://orcid.org/0000-0003-2314-9601>

Vus Maria Ivanivna – Postgraduate student, Ivan Franko National University of Lviv. Lviv, Universytetska Str.,1, 79000, Ukraine.